

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ІСТОРІЇ**

Виконав студент 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Віталій КУКУРА

Керівник: **Віктор АДАМСЬКИЙ**,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: **Наталія САВЧУК**,
кандидат філософських наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	6
1.1 Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра	6
1.2 Роль та місце проблеми формування навичок самостійної роботи учнів у навчально-виховному процесі	14
1.3 Методи організації та здійснення самостійної пізнавальної діяльності на уроках історії	21
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	29
2.1 Прийоми та засоби актуалізації і підкріплення мотивів у навчанні історії.....	29
2.2 Дослідницька робота учнів з історії як вища форма самостійної діяльності.....	36
2.3 Організація дослідницької діяльності старшокласників з історії в умовах позаурочної навчальної діяльності	45
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні тенденції освіти, соціальні вимоги до учнів змінюються, і нові освітні ідеї привели сьогодні до сплеску хвилі інтересу до більш оптимальних організаційних форм проведення уроку. Традиційна форма навчання вже не здатна дати той необхідний багаж знань для учня, щоб надалі з нього вийшов відмінний та компетентний фахівець [4].

Згідно з концепцією Нової української школи сучасна освіта потребує інноваційних форм та методів навчання, які можуть допомогти виховувати освічених та всебічно розвинених громадян.

Одним із важливих і ефективних засобів активізації пізнавальної самостійної діяльності школярів є організація самостійної роботи учнів. Самостійність розглядається в сучасній психології як одна з найістотніших характеристик особистості і пов'язується з умінням суб'єкта ставити собі мети як результат діяльності для їх досягнення власними силами. Самостійність розуму, критичний підхід до інформації, що отримується, є одними з головних критеріїв оцінки людини в суспільстві [2; 7].

Пізнавальний інтерес є ефективним джерелом самостійного здобуття знань і постає як одна з умов досягнення ефективності та високої якості освіти. Наявність пізнавального інтересу у процесі навчання забезпечується зростання свідомого ставлення до вчення, розвиток пізнавальних процесів, вміння ними управляти, свідомо їх регулювати. Тому перед школою стоїть завдання: зробити школяра активним учасником пізнавальної діяльності. Вирішення цього завдання багато в чому залежить від здійснення індивідуального підходу до учнів [9].

Проблемі організації самостійного навчання на різних рівнях присвячено досить багато педагогічних досліджень як в нашій державі, так і за кордоном. Дослідженням організаційного аспекту самостійної роботи учнів загальноосвітніх навчальних закладів опікувалися такі дидакти:

Н. Дайрі, В. Краєвський, І. Лернер, М. Скаткін, В. Сластьонін [5].

Одним із важливих аспектів і ефективних засобів активізації самостійної пізнавальної діяльності школярів є організація самостійної роботи здобувачів освіти. Навчання історії має розвивати у здобувачів освіти навички самостійного мислення, роботи з документами, вміння ставити запитання, відрізняти упередження та робити обґрунтовані висновки.

Проблема формування пізнавального інтересу школярів до історії є дуже важливою, тому що формуючи пізнавальний інтерес до історії вчитель не лише визначає успішне майбутнє учня, а й формує патріотизм.

Аналіз опублікованих праць та практик навчання в сучасній освіті свідчить, що дидакти, методисти та вчителі-практики розкривають сутність самостійної роботи через опис або шляхів керівництва її виконанням, або форм організації навчальних занять. Через це самостійна робота одними авторами окреслюється як метод навчання, а іншими – як форма організації діяльності учнів.

Об'єкт дослідження є система організації самостійної роботи на уроках історії.

Предметом дослідження є прийоми організації самостійної діяльності старшокласників з історії.

Метою даної роботи є визначення змісту та форм активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності старшокласників на уроках історії.

Завдання дослідження:

1. Описати сутність самостійної роботи як вид навчальної діяльності школяра;
2. Охарактеризувати види та форми самостійної роботи;
3. Розглянути роль та місце проблеми формування навичок самостійної роботи учнів у навчально-виховному процесі;

4. Проаналізувати особливості організації дослідницької діяльності старшокласників з історії в умовах позаурочної навчальної діяльності.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури проблеми дослідження; конкретизація, узагальнення;

- *емпіричні*: педагогічне спостереження; бесіда.

Теоретична значущість полягає у систематизації теоретичних передумов вивчення форм роботи та засобів навчання для самостійної організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності старшокласників з історії.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (38 найменувань). Основний зміст роботи викладено на 57 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1 Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра

Самостійна робота – це специфічний педагогічний засіб організації й управління самостійною діяльністю здобувачів освіти у навчальному процесі. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність учнів – це різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями вчителя, під його методичним керівництвом, але без його безпосередньої участі.

Самостійна робота здобувачів освіти необхідна не тільки для оволодіння певною історичною дисципліною, але й для формування навичок самостійної роботи взагалі, зокрема у навчальній, науковій, професійній діяльності, формування здатності брати на себе відповідальність самостійно вирішувати проблему, знаходити конструктивні рішення, вихід із кризової ситуації тощо.

У педагогіці проблемі самостійної навчальної діяльності школярів завжди приділялася велика увага. Сучасна педагогічна наука пріоритетним напрямом нових освітніх стандартів визначає гуманістичний підхід у створенні процесу навчання. Провідним принципом гуманістичної моделі процесу є розвиток особистості школяра. Ступінь розвитку учня вимірюється та оцінюється його здатністю самостійно набувати нових знань та використовувати їх у навчальній та практичній діяльності [2].

Аналізуючи теоретичну літературу, можна розглянути наявні протиріччя між потребою у формуванні самостійності як якості особистості та несформованою готовністю школярів працювати самостійно.

Згідно з Державним стандартом базової і повної середньої освіти, від учня потрібно вміння самостійно визначати цілі свого навчання, ставити і формулювати для себе нові завдання в навчанні та пізнавальній діяльності, розвивати мотиви та інтереси своєї пізнавальної діяльності, вміння самостійно планувати шляхи досягнення цілей, володіння основами самоконтролю, самооцінки, прийняття рішень та здійснення усвідомленого вибору у навчальній та пізнавальній діяльності. У зв'язку з цим перед учителем стоїть завдання організації самостійної роботи школярів під час виконання якої не тільки закріплюються вміння та навички, а й розвивається їх творче мислення та здатність до вирішення теоретичних та практичних завдань [6].

Дослідження та досвід вчителів, які успішно організують самостійну роботу учнів, показали, що при систематичному її виконанні на належному дидактичному рівні якість та міцність засвоєваних школярами знань підвищується, розвиваються пізнавальні процеси, розумову діяльність, вміння та навички учнів.

Вченими по-різному трактується сутність самостійної роботи, її структура та роль педагога в організації цієї роботи. Різні автори виділяють як головні ті чи інші ознаки та структурні ланки. Результати, отримані при дослідженні специфічних дидактичних ознак самостійної роботи учнів при навчанні, показують, що розкриття характерних ознак самостійної роботи можливе тільки при єдиному аналізі її в зовнішній стороні [3].

Сутність поняття «самостійна робота», цілі, завдання, дидактичні принципи, функції самостійної роботи, форми та методи її організації у процесі навчання повно та глибоко проаналізовано у висловлюваннях Франсуа Рабле, Мішеля Монтеня, Томаса Мора, які в епоху похмурого середньовіччя у розпал процвітання в практиці роботи школи схоластики, догматизму та зубріння вимагають навчати дитину самостійності, виховувати в ній вдумливу, критично мислячу людину.

Ті самі думки розвиваються сторінках педагогічних праць Ж. Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинського та ін. [1].

Можна відзначити кілька етапів розвитку самостійної діяльності:

1. Давня доба. Самостійність зароджується у діяльності як особлива її форма. Така діяльність допомагає знайти способи виживання, формує особистий життєвий простір.

2. Античність. Відбувається розвиток ідей самостійності у навчанні та вихованні дітей. Розвиток самостійності сприймається у період як важлива умова вдосконалення людини.

3. Середньовіччя. Роль розвитку самостійності у навчанні зменшується. Велике значення набуває схоластика, що передбачає розвиток догматичного мислення. Розвиток самостійності не затребуваний соціумом.

4. Відродження. Активне повернення до ідеї самостійності освіти. Тепер самостійність розглядається як діяльність із набуття нових знань про світ.

5. Новий час. У цей час розвиток самостійності було спрямовано більше на процес навчання [5].

В. Буряк вважає, що самостійна робота є наслідком точно організованої діяльності учня на уроці, що мотивує її розширення, поглиблення, продовження у вільний час [2]. Варто зазначити, що поняття «самостійність» та «самостійна робота» тісно пов'язані, хоча сутність їхня різна. Самостійна робота є наслідком та результатом самостійності, а не властивістю особистості.

Поняття «самостійна робота», яке набуло міцного статусу в дидактиці, має не одне смислове значення. В одних випадках – це форма та метод організації навчання, в яких представлена діяльність педагога та діяльність учнів, в іншому тлумаченні – це спеціальні завдання, призначені для самостійного виконання, має місце та трактування її як діяльності учнів,

що протікає у процесі навчання без безпосередньої участі педагога. Звідси – неоднозначність трактування цього поняття [8].

Проте, у будь-якому визначенні поняття автори прагнуть відобразити ознаки, що її характеризують. Широке поширення набуло визначення, сформульоване Б.П. Єсиповим: «самостійна робота, що включається до процесу навчання, - це така робота, яка виконується без безпосередньої участі педагога, але за його завданням та у спеціально представлений для цього час; при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, виявляючи свої зусилля та виражаючи у тій чи іншій формі результати своїх розумових та фізичних дій» [13].

Дотримуючись цієї концепції, інші педагоги зазначають, що самостійна робота може бути представлена виконанням групових, індивідуальних та фронтальних завдань на уроках, консультаціях, а також у домашніх умовах.

Отже, головними ознаками самостійної роботи за такого підходу є:

- виділення для неї спеціального часу;
- наявність завдання вчителя (фронтального, групового, індивідуального);
- відсутність безпосередньої участі вчителя у роботі;
- розумові та фізичні зусилля учнів, спрямовані на досягнення цілі;
- результати роботи.

Самостійна робота може виявлятися в чотирьох основних аспектах навчальної діяльності:

- організаційному (уміння визначати свою мету, обирати засоби її досягнення, контролювати відповідність дії плану та цілям, організувати свою діяльність у колективній роботі);
- практичному (використовувати технічні засоби навчання, працювати з додатковою літературою, відеоматеріалами, комп'ютером);
- інтелектуальному (формулювати проблеми, обирати об'єкти досліджень, систематизувати ідеї);

- психологічному (докладати вольових зусиль для подолання труднощів, усвідомлювати свій мотив, аналізувати та оцінювати ситуацію).

Як зазначає О. Малихін: «самостійна робота як дидактична форма навчання є системою організації педагогічних умов, що забезпечує управління навчальною діяльністю тих, хто навчається, відбувається за відсутності викладача й без його безпосередньої участі й допомоги. Під час виконання самостійної роботи підтримка викладача реалізується опосередковано через організацію системи навчання в умовах самопідготовки. У цьому полягає дидактична сутність самостійної роботи й відмінність від інших форм» [18].

Систематичне використання широкого спектра різних видів різнорівневих самостійних робіт та різних форм їх виконання поступово привчає до самонавчання. Навички самоконтролю та самооцінки здійснюються через усвідомлений вибір посильного рівня завдань. Це, у свою чергу, забезпечує постійний самоаналіз рівня засвоєння програмного матеріалу.

Самостійна робота термінологічно точно не визначена, хоча її зміст однозначно інтерпретується всіма дослідниками та практиками навчання у сенсі цілеспрямованої, активної, вільної діяльності учня [6].

У діяльнісному визначенні самостійна робота – це організована самим школярем з його внутрішніх пізнавальних мотивів, у найзручніший, раціональний з його погляду час, контрольована ним самим у процесі та за результатом діяльність з урахуванням позашкільного опосередкованого системного управління з боку вчителя (навчальної програми, дисплейної техніки) [4].

Отже, самостійна робота – це планована робота, що виконується за завданням та за методичного керівництва викладача, але без його безпосередньої участі. Також самостійна робота – важливий метод

навчання, що передбачає індивідуальну активність учасників при закріпленні отриманих знань, навичок, умінь при підготовці до занять [11].

До структури самостійної роботи входить аналіз завдання, планування роботи, виконання завдання, перевірка та оцінка зробленої роботи. Окремі види самостійної роботи можуть включати або всі або деякі з цих елементів. Чим більше зазначених елементів входить у самостійну роботу учнів, тим вищий її рівень, отже, і рівень самостійності школярів, розвиток яких є однією з основних цілей організації самостійної роботи на уроці.

Кінцевою метою формування навчальної діяльності є досягнення такого рівня розвитку учнів, коли вони виявляються в силах самостійно ставити мету діяльності, актуалізувати необхідні для вирішення завдання знання та способи дії; коли вони можуть планувати свої дії, отриманий результат з їхньою метою, тобто самостійно здійснювати навчальну діяльність [8].

Самостійна робота учня є одним із видів навчальних занять, метою якої є систематизація, закріплення та поглиблення отриманих теоретичних знань та практичних умінь, пошук та набуття нових знань, у тому числі з використанням комп'ютерних технологій та електронних освітніх ресурсів, а також виконання навчальних завдань, підготовку до майбутніх занять та іспитів.

Форми самостійної роботи різноманітні та мають на увазі різні типи навчальних завдань для учнів, які готуються та методично забезпечуються педагогом.

Самостійна робота може диференціюватися за [13]:

- джерелом знань (робота з навчальною та довідковою літературою);
- методом самостійної роботи (методи спостереження, лабораторна робота та ін.);
- формою виконання: усна, письмова, змішана;
- типом завдань: навчальні, тренувальні, пошукові.

Самостійну роботу школярів класифікують за типами, видами та

формами.

Типи самостійної роботи:

I. У процесі пізнавальної діяльності учень тільки розпізнає об'єкт, що вивчається.

II. Учні вже вміють виконувати завдання з алгоритму і застосовують свої знання у конкретних ситуаціях.

III. Під час виконання самостійних завдань учні не просто вирішують завдання, але і знаходять нестандартні рішення, що можуть формулювати спосіб рішення.

IV. Креативна, творча діяльність школярів під час виконання самостійних завдань [7].

Форми самостійної роботи:

- індивідуальні;
- фронтальні;
- групові;
- колективні [15].

Види самостійної роботи:

- відтворююча самостійна робота за зразком;
- реконструктивно-варіативна самостійна робота, заснована на пошуку оригінальних способів розв'язання задачі;
- евристична робота, коли пошук відповіді знаходиться за межами зразка;
- творча самостійна робота; робота над здобуттям принципово нових знань [9].

Самостійна робота застосовується на різних етапах уроку, причому від вчителя вимагається максимальна продуманість усіх ланок цієї роботи, облік та зіставлення низки педагогічних та психологічних, а також методичних факторів, а саме:

- а) вікових та індивідуальних можливостей учнів;
- б) специфіки матеріалу, що підлягає засвоєнню;

в) рівня знань та умінь, на які спиратимуться учні за самостійної діяльності;

г) характеру питань, завдань, ілюстративно-наглядного матеріалу, а також прийомів виконання роботи;

д) обсягу знань та рівня навичок самостійної роботи, якими учні володіють.

2. Самостійна робота на уроці повинна припускати таку самостійну діяльність, яка спирається на пізнавальний інтерес та активність мислення, які розвиваються в процесі виконання самостійної роботи.

3. Самостійна робота лише в тому випадку активізує процес вчення та сприяє успішності його здійснення, якщо здійснюється в цілісності та системності, у взаємозв'язку викладання та вчення [12].

Основними видами самостійної пізнавальної діяльності учнів є: перегляд відеолекції та навчального відео; запис основного змісту; складання питань до матеріалу; виділення проблемних точок; складання плану матеріалу; усне відтворення; виконання завдань та ін. [10].

Формуванню в учнів готовності до самоврядування самостійною роботою сприяє проектно-дослідницька модель організації самостійної роботи. Ця модель передбачає, що під час самостійної роботи учень завжди створює кінцевий продукт, що має теоретичну або практичну значущість.

Завдання на самостійну роботу пропонує, як правило, педагог, проте зберігаючи при цьому можливість вибору для учнів із пропонованого переліку або формулювання власного варіанту завдання.

Учень самостійно ставить мету, формулює завдання, виконання яких необхідне для досягнення мети, планує та керує власним часом, відведеним на виконання проекту, працює з джерелами інформації, шукає власні творчі підходи до виконання завдань. В основі цієї моделі лежить інтеграція ідей проектного та проблемного підходів у навчанні [4; 6].

Отже, ретроспективний аналіз спеціальної літератури дозволяє

зробити висновок про те, що в контексті модернізації української освіти значно зростає роль самостійної роботи, відтак доцільність її впровадження в освітню шкільну практику очевидна.

1.2 Роль та місце проблеми формування навичок самостійної роботи учнів у навчально-виховному процесі

Під ефективною самостійністю розуміється вміння без систематичного контролю, допомоги та стимулювання з боку вчителя самостійно працювати на заняттях, вдома, в бібліотеці, вміння організувати окремі форми роботи і всю навчальну діяльність загалом. Самостійна робота учнів є обов'язковою складовою навчального процесу. Найбільш вагомим результатом цього виду діяльності є підвищення рівня історичних знань школярів, вміння самостійно мислити та приймати рішення.

Педагогічно доцільно організована самостійна робота учнів спонукає їх отримувати навчальну інформацію з різноманітних джерел, формує в них навички самостійного планування власного навчального процесу, що забезпечує перехід до безперервної освіти (самоосвіти) після завершення навчання у закладі освіти, дає змогу максимально використати сильні якості особистості завдяки самостійному вибору часу та способів роботи.

Для забезпечення ефективності самостійної роботи потрібно дотримуватися низки вимог до її організації:

- Забезпечувати пізнавальну мотивацію, почуття успіху здобувачів освіти.
- Чітка, конкретна постановка завдань перед учнями.
- Характер завдань і запитань для самостійної роботи та їх складність на різних етапах навчання повинна змінюватись.
- Повинна бути диференціація завдань для самостійної роботи.
- Завдання для самостійної роботи мають бути доступними і

посильними.

- Дотримуватися систематичності і послідовності застосування самостійної роботи.
- Дотримуватися взаємозв'язку аудиторної та позааудиторної самостійної роботи (домашня самостійна робота має бути логічним продовженням аудиторної роботи).
- Урізноманітнювати види самостійної роботи.

Самостійна робота, з одного боку, це навчальне завдання, з іншого – форма прояву відповідної діяльності: пам'яті, мислення, творчої уяви і під час навчального завдання, яке призводить школяра до отримання нового, раніше невідомого йому знання, або до поглиблення та розширення сфери дії вже отриманих знань [13].

Роль самостійної роботи школярів зростає у зв'язку із зміною мети навчання, його спрямованістю на формування навичок, творчої діяльності, а також у зв'язку з комп'ютеризацією навчання.

Організація самостійної роботи та її координація – дуже відповідальна та складна робота кожного педагога. Організація активності та автономії студентів – складова частина навчального процесу.

Важливу роль організації самостійної роботи грає добірка навчального матеріалу, що містить інформацію змісту навчання. Самостійна робота ефективна, якщо вона є одним їх складових, органічних елементів навчального процесу, якщо для неї виділено спеціальний час на занятті, за умови її планомірного та систематичного здійснення, що сприяє виробленню умінь та навичок та нарощування темпів її виконання [5].

Власне процес самостійної діяльності представляється у вигляді тріади: мотив – дія – результат.

До структури самостійної роботи входить аналіз завдання, планування роботи, виконання завдання, перевірка та оцінка зробленої роботи. Окремі види самостійної роботи можуть включати або всі або деякі з цих елементів. Чим більше зазначених елементів входить у самостійну роботу

учнів, тим вищий її рівень, отже, і рівень самостійності школярів, розвиток яких є однією з основних цілей організації самостійної роботи на уроці [16].

Буряк В. К. у своїй роботі зазначає, що відповідно до компонентів навчальної діяльності виділяють такі види самостійних робіт, що використовуються на уроці [9]:

1. Самостійна робота на етапі постановки навчальної задачі.

Містить завдання, створені задля формування загального способу дій, що спонукає школяра замислитися про те, що він знає (з урахуванням актуалізації попереднього матеріалу) і чого знає у гаданому до роботи змісті. Самостійну роботу цього виду бажано проводити у груповій формі.

2. Самостійна робота на етапі вирішення поставленого навчального завдання.

Самостійна робота містить завдання, у яких нова інформація не вводиться у готовому вигляді. Нові правила, визначення стають результатом самостійної дослідницької діяльності учня. Даний вид самостійної роботи рекомендується проводити у груповій та парній формі [11].

3. Самостійна робота на етапі вирішення приватно-практичних завдань.

Формує здатність уміння виконання поставленого завдання шляхом звернення до загального способу дії.

4. Самостійна робота на етапі контролю та самоконтролю.

Найбільш цінною перевіркою самостійної роботи є самоконтроль – властивість людини, яка полягає у прагненні та вмінні регулювати свою діяльність та поведінку. Досвід показує, що діти краще зауважують чужі помилки, тому важливо проводити на уроці взаємоконтроль. Це виробляє сумлінне ставлення до роботи [14].

У процесі навчання всі типи самостійної діяльності мають велику різноманітність видів робіт, які застосовують вчителі в урочній та

позаурочній формах. Назвемо найбільш поширені та ефективні з них:

1. Робота з книгою. Сюди відноситься переказ основного змісту частини тексту, складання короткого конспекту сприйманого матеріалу, пошук відповіді на поставлені вчителем питання, узагальнення та систематизація матеріалу кількох параграфів.

2. Вправи різних видів: тренувальні, що відтворюють, за зразком, складання різних завдань.

3. Виконання різних видів практичних та лабораторних робіт.

4. Перевірочні самостійні роботи, контрольні роботи, диктанти, твори.

5. Доповіді, реферати, презентації.

6. Індивідуальні та групові завдання на основі екскурсій, спостережень природних явищ.

7. Домашні завдання різних типів.

8. Комп'ютерне моделювання та конструювання [18].

Метою самостійної роботи з книгою може бути ознайомлення з її структурою, перегляд, читання окремих розділів, пошук відповідей на певні питання, вивчення матеріалу, реферування окремих уривків тексту або всієї книги, вирішення прикладів та завдань, виконання контрольних тестів, нарешті, завчання матеріалу на пам'ять [10].

Сутність самостійної роботою з підручником полягає в тому, що оволодіння новими знаннями здійснюється самостійно кожним учнем шляхом вдумливого вивчення матеріалу за підручником та усвідомлення вміщених у ньому фактів, прикладів і теоретичних висновків, що з них випливають.

Основні характеристики такого виду самостійної роботи полягають у самостійному оволодінні учнями матеріалом та у формуванні вмінні учнів працювати з книгою. Формування навички самостійної роботи з підручником – досить складна діяльність. Вона може бути можлива лише за дотримання відповідних умов.

Зупинимося докладніше на процесі формування навички самостійної

роботи з підручником [19].

Роботу з підручником під час уроку організує вчитель. Це може бути робота з вивчення нового матеріалу, робота із закріплення нових знань, робота з підручником при узагальнюючому повторенні пройденого матеріалу. Саме під час уроку учень під керівництвом вчителя набуває навичок роботи з книгою, які потім стануть у нагоді йому в домашній самостійній роботі.

У першому етапі формування прагнення самоосвіти треба прищепити учню бажання цікавитися різної літературою. Наступним етапом формування вмінь та навичок роботи з книгою може стати робота вчителя з цілеспрямованого відпрацювання таких компонентів роботи з друкованим словом, як уміння виділяти головну думку, яка веде ідею в тексті [12].

Опанувавши цю важливу для вміння роботи з друкованим джерелом навичкою, можна готувати учнів до того, щоб вони навчилися складати план прочитаного тексту. Це допоможе учню навчитися визначити внутрішню структуру тексту, поділити його на частини та дати відповідні заголовки.

Третім важливим компонентом стане вміння під керівництвом вчителя скласти конспект, тези, зробити необхідні з погляду поставленого завдання.

Подолавши під керівництвом вчителя ці важливі початкові етапи, учень дістанеться до високого рівня роботи з книгою. Він повною мірою зможе використовувати такі навички та вміння як попередній швидкий перегляд всього змісту, повне прочитання, підкреслення головного, аналіз структури тексту [13].

Самостійні роботи спрямовані на вирішення різних завдань:

1. Самостійні роботи, які готують до сприйняття нового матеріалу.
2. Самостійна робота у процесі вивчення нового матеріалу.
3. Самостійні роботи на етапі закріплення здобутих знань [21].

До недавнього часу учням пропонувалися самостійні роботи, спрямовані, як правило, на закріплення та вдосконалення раніше набутих знань, умінь та навичок. Ці роботи ставили перед учнями не нові завдання, а подібні до тих, які вони виконували під безпосереднім керівництвом вчителя.

Практика показала, що учням цілком доступна самостійна робота, спрямована на вивчення та засвоєння нових знань. При використанні самостійної роботи з метою отримання нових знань вчитель ретельно продумує план цієї роботи, де передбачається та роз'яснюється мета роботи та шлях її досягнення.

Самостійну роботу можна розділити кілька етапів [17]:

1 етап. Актуалізація знань. Цей етап включає завдання, спрямовані формування загального способу дій.

2 етап. Рішення поставлено навчальне завдання. Даний етап містить завдання, у яких нова інформація не надається учням у готовому вигляді. Навпаки, вся нова інформація отримана учнями є результатом їх самостійної діяльності. Рекомендується проводити даний етап самостійної роботи у груповій чи парній формі.

3 етап. Вирішення практичних завдань.

4 етап. Контроль та самоконтроль. Основні вимоги до завдань для самостійної роботи на даному етапі полягають у тому, що вони мають пропонуватися у певних умовах, які спонукають учнів до продуктивної діяльності.

При організації самостійної роботи необхідно обов'язково при плануванні навчального процесу продумати форми контролю та можливість надання оперативної допомоги учням. Вчителі найчастіше застосовують самостійні роботи на етапі закріплення та контролю навчального матеріалу. Але найчастіше не організують самостійну діяльність, наприклад, на етапі вивчення нового матеріалу, чи етапі актуалізації знань учнів [15].

Грамотний педагог обов'язково передбачає рівень складності та обсяг майбутньої самостійної роботи, всі складності та можливі помилки, які можуть виникнути у школярів у процесі її виконання. Не можна завищувати обсяг самостійної роботи. Це викликає в учнів почуття тривожності, поспішність у діях, а результаті низька якість знань. Складність у змісті самостійної роботи та її темп виконання мають наростати поступово. Потрібно поступово збільшувати обсяг завдань, їх тривалість, поступово ускладнювати зміст виконуваних завдань, одночасно поступово зменшувати обсяг учительської допомоги [11; 16].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що перевага самостійної роботи на уроках полягає в тому, що вона має в першу чергу сприятливі можливості для поєднання всіх видів фронтальних, індивідуальних і групових робіт.

Самостійна робота дозволяє вчителю систематично та послідовно залучати учнів до самоорганізації. Завдяки правильній організації самостійної роботи вчитель може успішно керувати розвитком пізнавальних здібностей дітей, формувати науковий світогляд учнів.

Організація самостійної роботи дозволяє учням самим визначити практичні дії та операції, які можуть допомогти їм у пізнавальній навчальній діяльності. Часто безпорадність учня при вирішенні завдання є наслідком його методичних невмінь, а не проблемами в знаннях [12].

В цілому, навчання в сучасному навчальному закладі слід розглядати як допомогу кожному учневі в організації, раціональному і ефективному здійсненні свідомої, активної, цілеспрямованої та результативної самостійної пізнавальної діяльності.

Сьогодні особливо важливим для становлення та розвитку особистості школяра розвиваюча функція навчання. Однією з основних завдань школи є формування особливого сприйняття дитиною освітнього процесу. Особливе значення у навчанні школярів надається розвитку мотивації та самоконтролю учнів.

Формування та розвиток мотивації та самоконтролю є одними з важливих компонентів навчальної діяльності. Проте процес розвитку цих якостей вимагає спеціальної організації навчальної діяльності.

1.3 Методи організації та здійснення самостійної пізнавальної діяльності на уроках історії

Сучасні темпи інформатизації дозволили охопити всі сфери людської життєдіяльності та систему освіти. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у освітніх закладах забезпечують оперативну обробку величезної кількості навчальної та адміністративної інформації [20].

Сучасна тенденція розвитку освіти у світі передбачає перехід від колективного навчання, орієнтованого на викладача, до форми, орієнтованої на учня [14]. У такому разі з'являється можливість забезпечення кожної особи індивідуальною освітньою траєкторією, вибору учнем власного графіка навчання та кваліфікованих освітян.

Сучасний зміст освіти розрахований на середнього учня та закріплений державним освітнім стандартом. Індивідуальний підхід як принцип здійснюється тією чи іншою мірою у всіх існуючих технологіях, тому індивідуалізацію навчання можна вважати «проникною технологією».

Однак технології, що ставлять в основу індивідуалізацію, роблячи її основним засобом досягнення цілей навчання, можна розглядати окремо, як самостійну систему, що володіє всіма якостями та ознаками цілісних педагогічних технологій [19].

Модернізація підходів до організації самостійної роботи учнів диктується загальносвітовими тенденціями у сфері освіти. На даному етапі кожен учитель розуміє необхідність безперервної освіти протягом усього життя, а також потребу в самостійному оволодінні новою інформацією

[23].

Основна мета роботи вчителя щодо активізації пізнавальної діяльності учнів полягає у розвитку їх творчих здібностей. Засобом розвитку пізнавальних здібностей учнів є вмiле застосування таких методiв та прийомiв, якi забезпечують високу активнiсть учнiв у навчальному пiзнаннi.

Методи та прийоми активiзацiї, якi застосовує вчитель, повиннi враховувати рiвень пiзнавальних здiбностей учнiв, оскiльки непосильнi завдання можуть пiдiрвати вiру учнiв у свої сили та не дадуть позитивного ефекту.

Тому система роботи вчителя з активiзацiї пiзнавальної та самостiйної дiяльностi учнiв має будуватися з урахуванням поступового та цiлеспрямованого розвитку творчих пiзнавальних здiбностей учнiв, розвитку iхнього мислення.

Як показники сформованостi пiзнавального iнтересу до iсторiї можна використовувати зовнiшнi прояви на уроцi, наприклад: зосередженiсть уваги, питання учнiв, добровiльна участь у розмовi чи дискусiї, готовнiсть до виконання рiзних завдань, вираження почуттiв, вiдповiднiсть реакцiї емоцiйному матерiалу. У зв'язку з цим навiть недосвiдчений вчитель легко побачить змiну iнтересу учнiв.

Для ефективноi органiзацiї самостiйної роботи потрiбно враховувати всi компоненти її структури, саме: позитивна мотивацiя учнiв, правильна постановка навчальних завдань учителем, органiзацiї навчальних процесiв, органiзацiя контролю за виконанням поставлених завдань.

Якщо впливати з цiєї логiки побудови самостiйної роботи, тодi цей процес має забезпечити формування творчого потенцiалу, гнучкiсть мислення, внутрiшню мотивацiю учнiв [18].

Основні фактори розвитку в учнів пізнавального інтересу до історії

При організації самостійної роботи на уроках слід дотримуватись певних вимог. Система самостійної роботи учнів має будуватися так [21; 23]:

1. Система самостійної роботи має сприяти вирішенню основних дидактичних завдань. Учні необхідно, перш за все, засвоїти отримані знання та розвинути пізнавальні здібності, так що б він зміг згодом самостійно застосовувати їх на практиці.

2. Організація самостійної роботи за методами, формами та засобами повинна відповідати основним принципам дидактики. Організація самостійної роботи має бути впритул пов'язана з теорією, практикою, а також з основними принципами навчання.

3. Самостійна робота має бути різноманітною за навчальною метою та змістом. Правильно організована самостійна робота має забезпечити у школярів формування різних умінь та навичок.

4. Основою самостійної роботи є необхідність послідовності виконання домашніх та класних самостійних робіт. Використання домашніх і класних робіт у практиці організації самостійної роботи мають

бути логічно вибудовані, витікати з попередніх завдань і готувати учнів до виконання наступних завдань.

Ефективність самостійної роботи залежить від умов, які забезпечують організацію та планування. Створення заданих умов вимагає від вчителя знань з психології учня, специфіки змісту методів управління пізнавальною діяльністю.

Досить важливим є вміння вчителя до реалізації доцільного та систематичного включення різних видів самостійних робіт у процес навчання. Організація самостійної роботи буде ефективною, якщо вчитель попередньо формулює цілі роботи, підбирає систему пізнавальних завдань, вирішення яких дозволить досягти сформульованих цілей [17].

Дидактична гра є однією з унікальних форм, що дозволяють зробити цікавою та захоплюючою роботу на творчо-пошуковому рівні та буденні кроки з вивчення матеріалу, які здійснюються в рамках відтворювального та перетворюючого рівня пізнавального інтересу – засвоєння фактів, дат, імен.

Дидактична гра – потужний стимул у навчанні, це різноманітна та сильна мотивація. За допомогою гри набагато активніше і швидше відбувається пізнавальний процес, тому що учню за своєю природою подобається грати, іншою причиною є те, що мотивів у грі набагато більше, ніж у звичайній навчальній діяльності [14].

У методиці викладання історії вироблено низку прийомів, які допоможуть учням відновити чи збагатити свої знання з хронології, наприклад, складання хронологічних таблиць. Під час уроку потрібно запам'ятати максимально можливу кількість дат, щоб орієнтуватись у часовому просторі історичних подій.

Важливо не стільки механічно запам'ятати дату і подію, а й логічно пов'язати їх з характеристикою історичного явища та епохою [19]. У загальному вигляді це можна зробити за схемою:

Дата	Зміст події	Історична оцінка

Кінцевою метою самостійної роботи учнів над текстом підручників і посібників, а також різноманітною історичною літературою є узагальнення навчального матеріалу, знаходження зв'язків, формування уміння робити висновки.

Самостійна робота повинна враховувати необхідність поступового, регламентованого пред'явлення учням пізнавальних завдань, ступеня їхньої складності [15].

Вчителю для успішної організації самостійної роботи важливо використовувати різноманітні методичні рекомендації та передовий педагогічний досвід. Вчителю необхідно вміння розумно поєднувати власний виклад навчального матеріалу з самостійною діяльністю учнів з набуття знань, умінь та навичок та формування компетенцій.

Конкретними методами організації навчальної роботи, які на різному рівні забезпечують пізнавальну самостійність школярів, є виклад навчального матеріалу вчителем у формі розповіді, бесіди, вправи, практичної роботи, роботи з документами, з картами, роботи з книжкою, самостійної роботи учнів тощо [21].

Якщо, наприклад, основна дидактична мета уроку – дослідити занепад кріпосницьких та відродження ринкових відносин в Україні в першій половині XIX ст., то для досягнення цієї мети не можна скористатися тільки розповіддю чи бесідою, а слід використати і самостійну роботу здобувачів освіти, що на уроці може бути представлена різними видами вправ: опрацювати текст підручника, робота з документом, робота з контурною картою, та ін.

Якщо основна дидактична мета уроку – перевірити й оцінити уміння і навички здобувачів освіти, то доцільно і необхідно використовувати

самостійну роботу у формі історичного диктанту, тестових завдань, історичних задач [26].

Інтерес до застосування активних методів навчання визначено широким потенціалом їх вживання в системі історичної шкільної освіти, тому що адаптувати ці методи до різних вікових груп школярів не становить особливих труднощів.

Організація навчального процесу, що використовує активні методи навчання, передбачає облік цілого ряду принципів:

1. Принцип індивідуалізації розраховує на створення системи багатоступеневої підготовки учнів, що враховує індивідуальні особливості дітей, і надає можливість кожному школяреві максимально розкрити здібності для отримання знань, що відповідають цим здібностям. Принцип гнучкості передбачає поєднання варіативної підготовки, заснованої на обліку побажань та запитів учнів, з можливістю оперативного, що реалізується у процесі навчання, зміни її векторів [20].

2. Принцип співробітництва здійснює розвиток відносин взаємодопомоги та відповідальності учнів, а також розвиток довіри та поваги, можливості для прояву самостійної ініціативи та індивідуальної відповідальності за результат.

Усі методи активного навчання мають низку відмітних ознак:

- **Проблемність.** Основне призначення даної ознаки полягає в тому, щоб ввести учня в проблемну ситуацію, для виходу з якої йому не вистачає наявних знань, і він повинен сам активно сформувати нові знання за допомогою педагога та за участю інших учнів, базуючись на відомому йому чужому та своєму життєвому досвіді [6].

- **Адекватність** навчально-пізнавальної діяльності характеру практичних завдань і функцій учня. Реалізуючи цю ознаку, можна сформувати емоційно-особистісне сприйняття учнями навчального матеріалу.

- **Взаємонавчання.** Основним елементом багатьох уроків із

застосуванням активних методів навчання є колективна діяльність та дискусійна форма обговорення.

- Індивідуалізація. Навчально-пізнавальна діяльність має бути реалізована з урахуванням індивідуальних можливостей та здібностей учня. Також мається на увазі розвиток механізмів самонавчання, самоконтролю та саморегуляції.

- Дослідження проблем та явищ. Реалізація даної ознаки дозволяє формувати базові навички, необхідні для успішного самонавчання, заснованого на вмінні узагальнювати та аналізувати, творчо підходити до використання знань та досвіду [14].

- Мотивація. Активність діяльності учнів реалізується системою мотивації. Цьому сприяє творчий характер навчально-пізнавальної діяльності, ігровий характер проведення занять, змагальність, а також емоційне залучення.

Дуже важливим при роботі над створенням та розвитком самоконтролю та мотивації у школярів є прагнення педагога до наступних моментів [16]:

1. Забезпечення усвідомлення учнями та батьками важливості самоконтролю та створення мотивації у навчальній діяльності.

2. Знайомство всіх учасників освітнього процесу із спеціально розробленими прийомами здійснення самоконтролю.

3. Регулярне та цілеспрямоване використання як найважливіших елементів навчальної діяльності прийомів самоконтролю та розвитку мотивації.

Діяльність щодо формування навичок саморегуляції та розвитку мотивації учнів має бути побудована логічно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей школярів. Залучення учнів до самоконтролю є важливим будь-якому етапі здійснення самостійної роботи [13]. При цьому вчитель цілеспрямовано формує у школярів різноманітні навички самоконтролю.

Таким чином, самостійна робота на уроці історії є важливою частиною навчального процесу, що дозволяє виявити рівень знань та якість засвоєння матеріалу, а також на основі типових помилок учнів, скоригувати та покращити процес вивчення історії у школі.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ І ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

2.1 Прийоми та засоби актуалізації і підкріплення мотивів у навчанні історії

Проблема методики формування вмінь самостійної роботи є актуальною для вчителів усіх шкільних предметів, у тому числі для вчителів історії. Її рішення важливе ще й з тієї точки зору, що для успішного оволодіння сучасним змістом шкільної історичної освіти необхідно підвищити ефективність процесу навчання у напрямку активізації самостійної діяльності учнів [23]. Для цього необхідно чітко визначити систему умінь та навичок, оволодіння якими призводить до самостійного виконання робіт різного характеру.

Для виявлення рівня сформованості активності особистості необхідно встановити критерії, за якими оцінюватимуть її навчальну активність. Встановлюючи критерії навчальної активності, необхідно відповісти на питання: чому і заради чого діє той, хто навчається, що саме він чинить і як, якими засобами користується і за яких умов. Критерії мають відбивати ставлення людини до об'єкта пізнання, самого процесу пізнання, водночас показники пізнавальної активності мають бути об'єктивними [26].

До критеріїв навчальної активності можна віднести:

- ініціативність, енергійність, інтенсивність діяльності, позитивне ставлення до діяльності (інтерес, допитливість, сумлінність)
- самодіяльність, саморегуляцію, усвідомлення діяльності, волю особистості (наполегливість, завзяття в досягненні мети);
- цілеспрямованість, творчість [20].

Важливу роль у мотивації навчання історії виконують методи

емоційного стимулювання учнів, які у процесі навчання створюють ситуацію емоційно-моральних переживань.

Прийоми розвитку логічного та історичного мислення на уроках історії:

- встановлення істинності;
- порівняння;
- синтезу;
- достатня підстава;
- метод аналогій;
- визначення цілей людей за їхніми діями та наслідками;
- реконструкція цілого за його частинами;
- пошук логічних зв'язків;
- низка слів наперед;
- метод «Дедукція»;
- складання логічного ланцюжка;
- шкала думок [27].

Для стимулювання запитань використовую крилі висловлювання, уривки з документів – спогадів, проблемне завдання на початку заняття, методику незакінченої розповіді, з подальшим посиленням на джерело, де можна отримати необхідну інформацію. Часто це викликає живий інтерес, вигуки: «А розкажіть, що ж було далі, яка ж була причина», або на наступному занятті «А ми знайшли...» [19].

Історія як навчальний предмет пропонує великий спектр різних видів самостійних робіт під час уроку. Сам зміст навчального процесу передбачає, що учні мають освоїти історичний матеріал, у своїй застосовуючи не механічну пам'ять, а логічну. Багато текстів, історичних документів, наочних посібників вимагає від учня високого рівня розвитку мислення для повного аналізу представлених джерел [24].

У процесі навчання вчителем можуть застосовуватись різні види самостійної роботи. Це може бути робота із підручником історії; робота із

додатковими історичними джерелами: документами, картою; заповнення різноманітних хронологічних таблиць; підготовка доповідей, рефератів з певної теми; Виконання творчих тематичних завдань. На основі проведеного дослідження серед учнів, найбільш прийнятним для них видом самостійної роботи є підготовка рефератів та доповідей, а також творчі завдання. Це говорить про бажання учнів самостійно «добувати» інформацію та виявляти свій прихований потенціал.

Практикою доведено, що високу ефективність мають уроки, на яких використовуються прийоми коментованого читання підручника, робота з текстами підручників та посібників, історичними документами, малюнками, дидактичними вправами. Зустрічі з історією не можуть обійтися без звернення до історії рідного краю. Діти повинні розуміти не лише загальні історичні процеси, а й вміти локалізувати їх [22].

Запропонована нами модель вивчення історії рідного краю може мати такий вигляд:

Історична доба	Головні події в історії в Україні	Основні події в історії рідного краю

Знання, які здобувають учні, повинні розширювати їхнє логічне мислення, розвивати вміння та навички історичного пізнання.

Багато цікавого і корисного саме з проблеми актуалізації навчального процесу взагалі і розумової діяльності учнів зокрема я віднайшла в опрацьованій літературі, а саме в книгах О. Пометун і Л. Пироженко «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання», О. П. Мокрогуза «Інноваційні технології на уроках історії», Л. Шашури «Нестандартні уроки з історії України та всесвітньої історії в школі», Л. І. Мочкіної та Т. С. Гурко «Нестандартні уроки з історії України», К. О. Баханова «Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти»,

«Досвід краших», «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання», та багато інших [1; 2; 25; 26].

У курсі історії України та всесвітньої історії учні зустрічають чимало історичних образів. Тільки в курсі вітчизняної історії учень може виявити знання історичних портретів, зокрема керівників національно-визвольного руху, політичних діячів, видатних представників суспільного і культурного відродження.

Вивчення біографії історичних осіб пов'язане з рідним краєм можна використати і під час вивчення інших тем історії України. Часто це не можна зробити тільки за навчальними підручниками, тому велика увага надається самостійній роботі, використанню довідкової, документальної та історико-публіцистичної літератури [29].

Важливою складовою навчально-виховного процесу на уроках історії є словникова робота, яка, при правильній організації, також може впливати на розвиток творчих здібностей учнів, залучаючи їх до самостійної активної пізнавальної діяльності [30].

У роботі з історичними термінами поштовхом до включення мислення, активної розумової праці виступають різноманітні проблемні завдання, які передбачають самостійний пошук їх суті. Узагальнивши матеріал з даного питання, можна навести такі приклади:

1. Виписати з параграфу підручника всі нові терміни, пояснити деякі з них при допомозі вже відомих.
2. Підібрати до історичного терміна однокореневі та споріднені слова, пояснити їх значення.
3. Підібрати синоніми до слів.
4. Класифікувати терміни.
5. Розмежувати схожі за звучанням терміни.
6. Назвати і пояснити кілька термінів, пов'язаних тематично.
7. Знайти помилку у вживанні термінів та ін. [24].

Уроки узагальнення можна проводити в різних формах. В 5-8 класах, це уроки-КВК, уроки-вікторини, уроки-естафети, «Що? Де? Коли?», «Слабка ланка» та інші (додаток А). В 9 класі це уроки-семінари, уроки-конференції, брейн-ринги, дискусії. На таких уроках можна використовувати різноманітні завдання, які намагаюся забезпечити дидактичним матеріалом, наочністю.

Гра дозволяє зробити урок більш динамічним і цікавим. Можна використовувати такі різновиди ігор (додаток Б):

- ігри з текстами:

Гра «Реставрація» («Зашифрований текст»). Учням пропоную уявити себе працівниками архіву і відновити древній текст на аркуші, що почорнів від вологи, чорнило розлите чи вицвіло. Або розшифрувати текст, в якому деякі слова скорочені, деякі пропущені, нема ні крапок, ні ком.

Гра «Знайди помилки». Заздалегідь готую два варіанти одного й того ж тексту на одному аркуші – текст без помилок, на іншому – з навмисно зробленими історичними помилками. Учні відшуковують ці помилки в парах, чи в командах, а потім через декілька хвилин команди чи пари перевіряють інших, користуючись правильним текстом і підраховують кількість помилок.

- ігри з датами та поняттями [31]:

«Впіймай рибку». Заготовлюю картонні рибки, на яких записані дати або терміни з теми. Учні обирають собі рибку зворотним боком і по черзі пояснюють значення термінів або дати.

«Розшифруй анаграму». Перемішую букви історичних понять і записую їх аркуші, учні повинні не тільки скласти і назвати це слово, а й пояснити його значення.

- ігри з історичними особами [35]:

«Відгадай історичну особу». Пропоную учням за окремими реченнями, які зачитую по черзі, впізнати історичного діяча. Також це можуть бути вірші.

«Історичне лото». Роздаю учням різні відомості про історичних осіб, які вивчались в даній темі. Потім називаю ім'я історичного діяча і запрошую вийти до дошки тих учнів, в яких є відомості про нього. Учні зачитують свої відомості, а всі інші учні контролюють правильність відповідей.

«Знайди зайвого». Серед запропонованих імен, що стосуються заданої теми, учні повинні віднайти зайві імена і пояснити, чому саме це ім'я вони обрали.

Значну роль у повноцінному засвоєнні і відтворенні навчальної інформації може відігравати емоційна пам'ять. Якщо новий історичний факт у викладі вчителя чи іншого джерела викликав в учнів сильні емоційні переживання, він надовго відкладеться в їхній пам'яті. У навчанні історії важливо задіяти також можливості довільної і мимовільної пам'яті.

Вправи на розвиток пам'яті [32]:

«Визначення»

Мета: мотивувати учнів вправлятися для розвитку пам'яті. Продемонструвати учням переваги засвоєння матеріалу за наявності мнемонічної установки. Вправа дасть можливість визначити, що визначення, подані на початку та наприкінці уроку, відтворюються краще, і що середину потрібно повторювати ретельніше.

Хід вправи: доберіть 3 визначення, які учні мають засвоїти впродовж уроку. Перше дайте на початку уроку, друге – в середині, третє – наприкінці (без мнемонічної установки). Перевірте засвоєння. Обговоріть результати. Наступного уроку повторіть завдання з мнемонічною установкою і з підкріпленням (наприклад, оцінками). Перевірте засвоєння. Обговоріть результати.

«План»

Мета: продемонструвати дітям існування, функції і різницю пізнавальної і мнемонічної установок. Навчити складати мнемонічний план. Вчителю ця вправа допомагає виявити деякі індивідуальні мнемонічні особливості учнів.

Хід вправи: Частині учнів класу запропонуйте скласти план тексту для кращого його розуміння, а другій частині – скласти план, який допоможе краще запам'ятати текст. Після завершення роботи обговоріть результати (другий план виявився більш деталізованим). Запропонуйте дітям виконувати різні варіанти планів для різних цілей.

«Ряд»

Мета: розвивати вербальну короткочасну (вербально-зорову) пам'ять.

Хід вправи: випишіть терміни, які ви будете вивчати в курсі вашого предмету впродовж наступної теми (місяця, семестру). Складіть три ряди по 10 слів у кожному. Зачитайте перший ряд класу зі швидкістю 1 слово через 1 секунду. Дайте завдання письмово відтворити їх за 20 секунд, проведіть другий і третій сеанси з двохвилинною перервою між ними.

«Термін»

Мета: розвивати короткочасну пам'ять.

Хід вправи: запишіть на однакових картках 7 термінів наступної теми по одному на картці. Розкладіть їх, дайте учню запам'ятати, у якому порядку вони розміщені. Через 10 секунд перемішайте і попросіть учня відтворити порядок розміщення.

Відзначимо, що метод проекту є ефективним способом організації самостійної роботи з вивчення іноземної мови, сприяє розвитку культури навчання. Останнім часом він набуває все більше прихильників і спрямований на розвиток активного мислення учня, який навчає його не тільки запам'ятовувати і відтворювати засвоєну інформацію, а й перетворювати її, щоб можна було застосовувати на практиці [29].

Методологія проекту відрізняється від кооперативного характеру завдань при роботі над проектом. Це має на увазі високий рівень

індивідуальної та колективної відповідальності за виконання кожного завдання при розробці проекту. Спільна робота групи учнів над проектом невіддільна від їхнього активного спілкування. Методологія проекту – це форма організації дослідницької пізнавальної діяльності, при якій учні займають активну позицію [33].

Для того, щоб самотійна робота була ефективною важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самотійної роботи здобувачів освіти на уроці та урізноманітнювати їх, повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самотійної роботи (Додаток В).

Отже, пізнавальні особливості школярів обумовлюють також актуальність розвитку інтересів учнів, мотивів вивчення історії, їх емоційно-цілісних орієнтацій тощо. Від них залежить також вибір оптимальних форм, прийомів і засобів навчальної роботи, характер пізнавальної діяльності школярів на тому чи іншому уроці, вибір учителем моделі навчання, спільні й індивідуальні результати навчання.

2.2 Дослідницька робота учнів з історії як вища форма самотійної діяльності

Сьогодні дослідницький підхід до навчання використовуються в багатьох школах і став предметом низки наукових досліджень (К. Баханова, В. Власова, Л. Задорожною, Ю. Малієнко, О. Пометун, С. Михайличенка та ін.). На уроках історії здійснюється соціально-особистісне становлення учнів, закладається фундамент формування громадянина нашого суспільства, вирішується завдання формування на основі отриманих знань найважливіших практичних та інтелектуальних умінь та навичок [10; 11; 25].

Поняття науково-дослідної діяльності визначається нами як найвища форма організації освітнього процесу в цілому та самотійної навчальної діяльності зокрема, яка є інтегративним феноменом, оскільки має здатність

до самоорганізації, зумовленої логікою наукового дослідження та особистісним ставленням до досліджуваної проблеми. При цьому зазначимо, що метою дослідницької діяльності в школі є не так кінцевий результат, як сам процес, в ході якого формуються певні знання, уміння та навички [31].

«Енциклопедія освіти» визначає дослідницьку діяльність як важливий компонент навчального процесу та органічну складову освіти, яка покликана реалізовувати провідні функції: удосконалення навчального процесу та відображення сучасних наукових досягнень у навчальній діяльності середньої школи; виховання – наукові досягнення розкривають широке коло різних наукових проблем, які формують та сприяють розвитку світогляду старшокласників, виховують бажання займатися самоосвітою; розвиток мислення, вміння спостерігати, аналізувати, навички самостійної творчої роботи [28].

Під дослідницьким навчанням розуміється самостійно виконана робота учня, спрямована на вирішення нової проблеми з обов'язковим залученням історичних джерел та застосуванням методів історичної науки [34]. Розглянемо форми науково-дослідницької діяльності старшокласників.

Першим етапом, своєрідним вступом учня в наукову діяльність є реферативна робота. *Реферат* (від лат. *refero* – доповідаю, повідомляю), короткий виклад у письмовому вигляді або у формі публічного виступу змісту книги, наукової праці, результатів вивчення наукової проблеми; доповідь на певну тему, що включає огляд відповідних літературних та інших джерел.

Як правило, реферат має науково-інформаційне призначення. При цьому важливо сформулювати тему реферату так, щоб вона, з одного боку, орієнтувала учня/студента на вирішення пізнавальних завдань, а з іншого, – була б пов'язана з практикою, урахувала б його майбутню спеціальність. Навички наукової праці, набуті учнями у процесі написання

рефератів, використовуються ними при підготовці доповідей для виступів на учнівських наукових конференціях.

Наукова доповідь повинна містити в собі результати самостійно проведених досліджень – спостережень експериментів, вивчення суспільної думки, аналізу документів, а також власні узагальнення та висновки. Увагу учнів під час підготовки доповіді необхідно спрямовувати на розв'язання питань, які мають проблемний характер і вимагають наукового пошуку. Підготовка учнівських наукових доповідей передбачає активний зв'язок з науковою діяльністю, у процесі якої відбувається теоретичне осмислення світу.

Важливим напрямом залучення учнів до науково-пошукової роботи написання *статті* чи *тез* наукової доповіді.

Стаття – це публіцистичний твір, у якому автор ставить завдання проаналізувати наявну наукову проблему чи певні явища з погляду, насамперед, закономірностей, що лежать у їхній основі. Наукова стаття має певну композицію, її зміст має розгортатися у визначеній послідовності.

Зокрема, спочатку автор повинен пояснити актуальність вибору тої чи іншої проблеми, ступінь її розробленості в науковій літературі, практичній діяльності даної галузі; визначити мету публікації, викласти свої думки й обґрунтувати їх, підвести короткі підсумки. Для статті характерним є висвітлення конкретних питань із необхідним теоретичним осмисленням. Зміст і спосіб організації, а також стиль викладу студентом матеріалу повинні відповідати формі статті.

Тези – це стислі, лаконічно сформульовані основні положення доповіді, повідомлення. Вони включають виклад основних думок праці від початку до кінця, а не її дослідницької частини. У тезах однією-двома фразами обґрунтовують тему, розкривають історію питання, методику дослідження та його результати.

Окремі положення в тезах повинні бути пов'язані між собою логічно. Тези можуть бути цитатними, вільними (авторські формулювання того, хто складає тези), комбінованими (цитати та власні формулювання).

Етапи складання тез:

1. Свідоме ознайомлення з текстом.
2. Розподіл тексту на значеннєві частини.
3. Осмислення кожної частини, виділення в ній найбільш істотних положень.
4. Формулювання власними словами або цитатою основних частин.

Виконуючи складні тези, потрібно виписувати також проміжні думки таким чином, щоб вони роз'яснювали, аргументували основні.

Не зважаючи на розвиток навчально-дослідної роботи учнів у загальноосвітній школі, практика показує необхідність спеціального навчання їх основам написання статей і тез.

Дослідницька діяльність, організована вчителем на уроках історії, допомагає школярам вирішити цілу низку важливих завдань: розібратися у причинно-наслідкових зв'язках історичних подій, простежити їх розвиток, розглянути різні точки зору учасників та різні оцінки їх діяльності тощо.

Можна рекомендувати різні види підготовки до занять – робота у бібліотеці, музеї, архіві, комп'ютерному класі тощо. Як результат – успішне засвоєння матеріалу, що вивчається, розвиток усного та письмового мовлення, вміння працювати з альтернативними джерелами інформації, закладаються основи розумової діяльності. Учні беруть участь в обговоренні проблеми, відстоюють свої міркування та висновки, що в результаті призводить до успішного комунікативного процесу, підвищення якості знань, розвитку мобільної, креативної особистості.

Основними етапами організації науково-дослідної діяльності у школі, на наш погляд, є:

I. Урок: використання елементів інноваційних технологій на уроці сприяє розвитку учнів бажання самостійно шукати нову інформацію.

Підготовка та написання рефератів – один із улюблених видів діяльності деяких учнів (є бажання знайти інформацію, використовувати додаткові джерела інформації, певним чином оформити свою роботу). На цьому етапі важливо виявити індивідуальні інтереси, здібності учнів, підтримати їхнє бажання працювати з додатковою літературою, бажання розмірковувати, піддавати сумніву або, навпаки, погоджуватися з готовими висновками [29].

II. Визначення та формулювання теми наукового дослідження. Тут дуже важливо вибрати посильну для учня тему, обов'язково з огляду на вікові особливості, темперамент, риси характеру тощо.

За роки незалежності України, вибір тем, особливо в галузі гуманітарних та природничих наук, став настільки різноманітним, патріотичним, цікавим, що не дарма в Україні створена Мала Академія Наук, яка успішно функціонує та розвивається, виявляючи та підтримуючи молоді обдарування. Дуже важливо, щоб учень просто «захворів» на обрану тему, виявив внутрішній інтерес і бажання досягти певних наукових результатів [36].

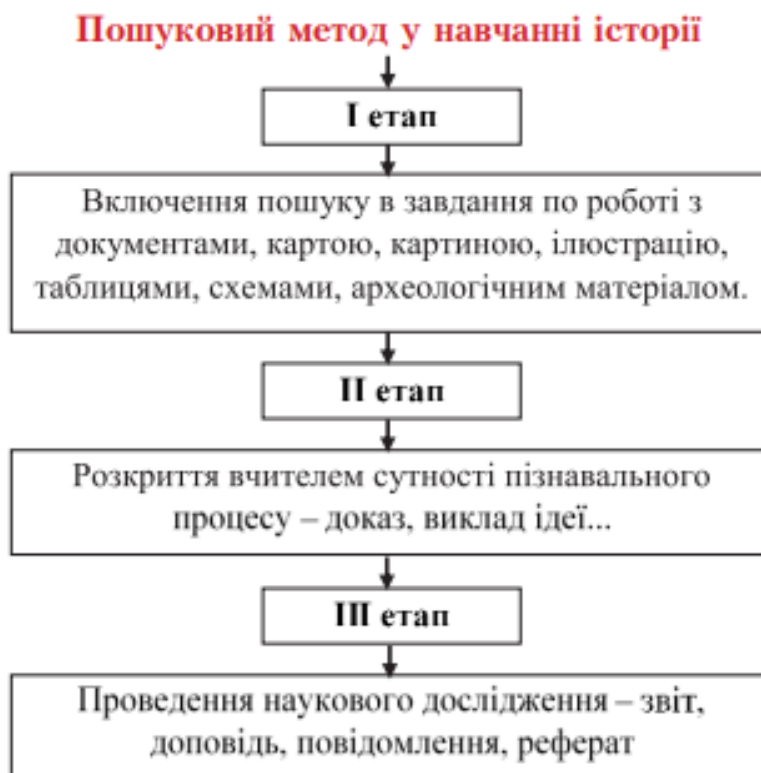
III. Пошук джерел інформації: робота в бібліотеках, мережі Інтернет, обробка довідників та іншої літератури, складання списку джерел інформації, систематизація оброблених джерел та літератури (табл. 2.1).

На цьому етапі важливо не перестаратися, закласти основи умінь працювати з інформацією із задоволенням та закріпити стійкий мотив «не прожити і дня без періодики, радіо-теле-Інтернет новин», відбираючи важливу інформацію для своєї роботи. З потоку інформації важливо виділити головне. Вміти виділяти головне зовсім не проста і не автоматично виконувана процедура, доступна кожному без спеціальної роботи над собою підвищення свого інтелектуального рівня до досить високого ступеня розвиненості. Адже вміння виділяти головне, як відомо із психології мислення, – це інтегративний показник розуму будь-якої людини (і вчителя, і учня).

Вміння виділяти головне, на думку М. Поташника, може бути освоєно, «тільки якщо людина вільно, грамотно, коректно вміє: порівнювати, узагальнювати, абстрагувати, класифікувати, систематизувати тощо, тобто має всі інші розумові вміння» [32].

Таблиця 2.1

IV. Виконання та оформлення науково-дослідної роботи. Цей етап характеризується настроєм учня на логіку викладу матеріалу відповідно до вимог оформлення цього виду робіт.

V. Захист науково-дослідної роботи. До захисту роботи необхідно заздалегідь підготуватися, психологічно налаштуватися. Перед написанням тез виступу учневі потрібна допомога у розставленні акцентів під час захисту, навчити правильно розподіляти час.

Крім того, потрібно мати вміння слухати своїх опонентів, ставити і відповідати на запитання і при цьому продемонструвати виконану працю, презентувати висновки та результати своєї роботи.

У структурі дослідницької компетентності учнів старших класів загальноосвітньої школи під час уроків історії ми виділяємо такі її

компоненти: особистісна, когнітивна, діяльнісна. Ці компоненти представлені такими компетенціями: когнітивно-орієнтовані компетенції; діяльнісно-орієнтовані компетенції; особистісно орієнтовані компетенції [26]. Взаємодія даних компетенцій становить сутність їхньої дослідницької компетентності.

Старшокласники стають активними у сфері діяльності, яку обрали самі. Якщо тема їм цікава, в пізнавальній активності їм немає рівних [30].

У визначенні методів організації науково-дослідної діяльності учнів старшої школи спираємося на загальнонаукові положення щодо поняття «метод» загалом та «метод навчання» у педагогічній науці зокрема, а також основні функції методів навчання: освітньо-навчальну, виховну, розвиваючу та контрольну [21].

Певний інтерес тут представляє ядро структури методів навчання та внутрішня сторона їхньої сутності.

Виходячи з цього, як визначає професор А. Малихін «під ядром методів організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи розуміємо цілеспрямовану, комплексну, інтеграційну систему педагогічного впливу на процеси САМО (самоактуалізації, самонавчання, самоконтролю, самооцінки, самоорганізації, самоврядування)» [38].

До внутрішньої сторони сутності та прояву методів навчання відносять:

- види та рівні навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається (репродуктивний, евристичний, дослідницький);
- організація управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів та контролю знань;
- логіко-процесуальний бік розумової діяльності тих, хто навчається;
- стимулювання та мотивація вчення;
- зміна змісту основ наук, техніки та мистецтв, які вивчаються [27].

Аналіз структури об'єкта методів навчання з метою з'ясування зв'язків, що постійно діють у ньому, і використання отриманих знань про

закономірності процесу навчання забезпечують трансформацію знань від рівня інтуїції до рівня теоретичного пізнання.

Цей коментар дозволяє визначити на рівні визначення розуміння методу організації науково-дослідної діяльності учнів старшої школи як комплексного інтеграційного способу організації самостійного практичного та теоретичного засвоєння будь-якого об'єктивного знання. При цьому до внутрішньої сторони методів організації науково-дослідної діяльності учнів старшої школи відносимо наступне:

- рівень здатності до самоактуалізації учнів та характер прояву їх пізнавальної самостійності;
- організаційно-структурна та процесуально-діяльнісна сторона самостійної пізнавальної діяльності старшокласників;
- організація та управління самостійною пізнавальною діяльністю учнів старшої школи шляхом самоконтролю, самооцінки та впливу з боку вчителя як наставника-фасилітатора;
- стимулювання та мотивація самостійного вчення на основі формування рефлексивної позиції учня;
- динамічність змісту науково-дослідної діяльності [36].

До основних методів організації науково-дослідної діяльності учнів старшої школи відносимо:

- метод самостійного пошуку інформації;
- метод самостійного дослідження явища, що вивчається;
- метод використання сучасних інформаційних технологій;
- метод рефлексивного аналізу своєї навчальної діяльності;
- метод самостійного узагальнення результатів та прогнозів.

Вищесказане жодною мірою не означає, що в процесі організації науково-дослідної діяльності суб'єкт цієї діяльності не використовує інші методи навчання. Разом з тим, на наш погляд, основними, пріоритетними є перераховані вище, оскільки забезпечують максимальну ефективність старшокласників під час самостійних, дослідницьких занять.

Визначення методів організації науково-дослідної діяльності учнів старшої школи передбачає наявність певних засобів навчання, оскільки методи використовують у єдності з конкретними засобами.

У вузькому розумінні систему засобів навчання організації науково-дослідної діяльності учнів старшої школи включаємо сукупність тих, які максимально сприяють ефективності та результативності організації та реалізації цього виду діяльності, а саме [38]:

- засоби нових інформаційних технологій;
- засоби інтенсифікації та активізації традиційних для середньої школи форм та методів навчання та самоосвіти;
- засоби інтерактивного спілкування вчителя та учня з питань науково-дослідної діяльності;
- засоби реалізації індивідуального підходу в навчанні;
- ділові педагогічні ігри. Тут, щоб не зробити помилки, потрібно пам'ятати, що ігрова форма – це тільки засіб для досягнення освітніх цілей, а засоби не повинні бути вищими за цілі та зміст.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій на заняттях історії сприяє підвищенню його ефективності, всебічному і гармонійному розвитку особистості учнів, розкриттю їх талантів, суттєво впливає на зміст, форми, методи навчання [29].

Широке використання інформаційно комп'ютерних технологій, застосування комп'ютерних програм у викладанні історії дають викладачеві нові, більш гнучкі можливості подачі матеріалу, забезпечують абсолютно новий підхід до спілкування з учнями, активізують різні види діяльності учнів, розвиваючи в них вміння, самостійно вивчати та аналізувати матеріал.

Інформаційно-комунікативні технології дозволяють вчителю легко варіювати глибину і складність теми уроку.

Таким чином, дослідницька діяльність допомагає учням розвивати здібності ефективно взаємодіяти з навколишнім світом, вміти орієнтуватися у соціальних ситуаціях, правильно визначати [37].

2.3 Організація дослідницької діяльності старшокласників з історії в умовах позаурочної навчальної діяльності

Формування дослідницьких умінь учнів, організація дослідницького навчання в закладах освіти є однією з найактуальніших проблем, так як державний освітній стандарт передбачає формування вміння учнів самих отримувати відповіді на поставлені питання. Випускник повинен вміти самостійно мислити, бачити і творчо вирішувати проблеми, що виникають. Ця умова набуває особливої актуальності в сучасному інформаційному просторі, що динамічно розвивається.

Організація дослідницької діяльності з історії в позаурочний час створює більш широкі можливості для розвитку в учнів зацікавленості в історії як предметі, допомагає поглибити й розширити знання, отримані учнями на уроках [34].

Форми організації позаурочної діяльності з історії відрізняються від уроків. До них відносяться екскурсії, гуртки, секції, круглий стіл, конференції, диспути, шкільні наукові товариства, пошукові та наукові дослідження тощо.

Керівництво позаурочною діяльністю з історії є обов'язком вчителя. Воно складається із: пропаганди книги; допомоги учню у засвоєнні змісту прочитаного; вивчення читацьких уподобань учнів; розвитку інтересу до читання з історії. Цікавою формою позаурочної діяльності з історії є тематичні вечори, присвячені книзі та її історії, олімпіади, конкурси, вікторини, зустрічі із письменниками; організація та проведення історичної та історико-краєзнавчої гри; створення історичних бюлетенів, стінгазет, рукописних журналів; організація позаурочного читання.

Провідними методами позаурочної роботи зі старшокласниками на заняттях з історії у профільній школі є дослідницький метод, активні та інтерактивні методи, навчальні проекти.

В Україні традиційно склалася освітня система, яка забезпечує організацію і координацію науково-дослідної діяльності учнів, створює умови для їх інтелектуального, духовного, творчого розвитку та професійного самовизначення, сприяє нарощуванню наукового потенціалу країни. Йдеться про Малу Академію наук, важливим напрямом діяльності якої є конкурс-захист науково-дослідних робіт учнів, який проходить у три етапи: районний, обласний, всеукраїнський.

Конкурс приймає дослідницькі роботи проблемно-пошукового характеру, які відображають методологію, процес, результати власного дослідницького проекту та відповідають віковим інтересам і пізнавальним можливостям учасників конкурсу. Тематика проектів (робіт) повинна відповідати напрямам наукових секцій відділень Малої академії наук України. Проект має ґрунтуватися на певних науковій та експериментальній базах, містити дані особисто проведених дослідів, спостережень чи пошукової роботи; результати їх обробки, аналізу та узагальнення; покликання на відповідні наукові джерела. Робота повинна відображати власну позицію дослідника/дослідниці. Автор/авторка проекту має чітко визначити мету, об'єкт і предмет, завдання та методи дослідження, відмінності та переваги запропонованих підходів і результатів. Зміст і результати дослідження автор/авторка викладає стисло, логічно, грамотно та аргументовано, без загальних слів і міркувань, бездоказових тверджень, тавтології. Назва проекту має бути стислою та відповідати суті наукової проблеми (завдання), що вирішується. До роботи потрібно додати відгуки наукового керівника та рецензію фахівця у відповідній галузі із досвідом педагогічної, наукової чи науково-педагогічної роботи. Автор/авторка має підготувати два ідентичні

примірники роботи: перший – для журі, яке використовуватиме його під час заочного оцінювання, другий – для себе.

Вимоги щодо змісту та оформлення роботи наближені до вимог щодо інших видів наукових робіт (наприклад, курсової). Особливі вимоги:

- обсяг роботи: 20-25 аркушів (для гуманітарних напрямів);
- наявність анотації (після титульного аркуша): узагальнений короткий виклад основного змісту роботи; в анотації подають стисло характеристику змісту роботи з визначенням основної мети, актуальності та завдань наукового дослідження; також зазначають висновки та отримані результати проведеної роботи, ключові слова.

Наведемо приклад формування науково-методичного апарату та змісту наукової роботи Малої академії наук з теми «Функціонування таборів для військовополонених на Хмельниччині в 1941 – 1944 рр.». Автор роботи – Антон Петрунін, учень 10-го класу; науковий керівник – Наталія Панченко, вчителька історії; Хмельницька ЗОШ № 24.

Автор роботи так визначив актуальність досліджуваної теми:

- Однієї з найважливіших проблем Другої світової війни, є питання полону бійців радянської армії. Дослідження архівних документів та спогадів очевидців дозволяють об'єктивно оцінити проблеми військового полону.
- Розглядаючи історію створення системи таборів для військовополонених, передусім, слід відзначити різносторонній характер цих таборів.

Наукова новизна роботи:

- В українській історіографії мало уваги приділялося спеціалізованим дослідженням з даної проблеми. Поза дослідницьким інтересом лишалися такі табори як Шталаг 355 у Проскурові, Летичівський і Старокостянтинівський.
- Інноваційною, є спроба порівняти діяльність цих таборів, та виділити функціональні особливості, що притаманні кожному шталагу.

Її практичне значення визначається можливістю використання результатів дослідження в процесі розробки та викладання курсів з історії Другої світової війни, а також для подальшого дослідження діяльності німецької окупаційної влади на території України.

У першому розділі на основі архівних матеріалів автор описує умови перебування військовополонених, та робить висновок, що там, де були найжахливіші умови, знаходилося найбільше бажаючих співпрацювати з німцями. Лідером у цих показниках виявився Шталаг 355 у Проскурові.

У другому розділі наукової роботи автор характеризує побутові умови та примусове використання праці полонених. Він зазначає, що нестача серед німців робочої сили, змусили німецьку адміністрацію вдаватися до використання праці в'язнів в різних галузях економіки.

Третій розділ наукової роботи містить матеріал про медичне обслуговування та облік смертей у таборах. Через антисанітарію, побутові умови, відсутність ліків і медичних закладів на території таборів хвороби та епідемії були звичним явищем. Під час епідемій за добу в Раківському таборі гинуло від 600 до 900 бранців... Кладовища для військовополонених влаштовували недалеко від таборів. Поодинокі братські могили знайдені на узбіччях доріг, якими водили в'язнів.

У висновках автор зазначає, що система таборів військовополонених була ще однією з жахливих сторін діяльності нациської влади. В створених для полонених бійців шталагах, умови утримання мали на меті знищити якомога більше в'язнів.

Дослідження масової практики проведення позаурочної роботи з історії у загальноосвітніх навчальних закладах України засвідчили недостатню орієнтованість цього процесу на формування у старшокласників історичної компетентності через посилення інтересу до пошуково-дослідницької діяльності в умовах позаурочної роботи.

У ході організації експериментальної роботи було сформовано дві групи: контрольна (КГ) та експериментальна (ЕГ). КГ проходили навчання за традиційними програмами профільного навчання, у той час як учасники ЕГ були включені в процес формування дослідницької компетентності.

До складу експериментальної групи входило 22 учнів, контрольна група включала 50 учнів.

Дослідно-експериментальна робота проводилася в три етапи (постановочно-констатуючий, формуючий, підсумково-узагальнюючий).

При плануванні позаурочної роботи з історії України ми опирались на розроблену О. Пометун структуру предметно-історичної компетентності згідно з якою кожен із складників історичної компетентності (просторова, хронологічна, інформаційна, логічна, мовленнєва, аксіологічна) передбачає наявність певних умінь та навичок [25].

У нашій експериментальній роботі ми виходили із гіпотези про те, що використання різних видів позаурочної роботи з використанням пошуково-дослідницької діяльності старшокласників сприятиме формуванню та розвитку їхньої предметно-історичної компетентності та окремих її компонентів.

Цілі постановочно-констатуючого етапу – діагностика вихідного рівня сформованості дослідницької компетентності учнів; виявлення дефіцитів дослідницької компетентності учнів; проектування змісту педагогічної діяльності з формування дослідницької компетентності та розробка моделі формування дослідницької компетентності учнів на уроках історії.

На першому етапі впровадження комплексного портфоліо, проводиться інформаційна, роз'яснювальна робота серед педагогів, школярів та їхніх батьків. Пропонується структура портфоліо, варіанти надання підсумкових документів.

На другому етапі (етап формування та розвитку досвіду спільної дослідницької діяльності учня та педагога) здійснюється подальше

формування дослідницької компетентності учнів у рамках роботи проблемно-творчої групи. Старшокласники формують портфель індивідуальних освітніх здобутків сертифікованими документами, творчими роботами, а також відгуками та характеристиками.

Третій етап (етап набуття власного дослідницького досвіду учня) характеризується сформованістю дослідницької компетентності школярів, на цьому етапі компоненти дослідницької компетентності ускладнюються і поглиблюються.

На етапі пошуково-констатуючого експерименту було вивчено рівень сформованості дослідницьких компетенцій учнів відповідно до чотирьох виділених груп. Для цього використовувався комплекс методів дослідження: анкетування, розмова, метод експертної оцінки, спостереження. Їх використання дозволило виявити рівень сформованості дослідницьких компетенцій школярів 9 класів під час уроків історії.

У процес анкетування було включено вчителі та учні. Відповіді школярів пропонувалося оцінювати за шкалою, заданою наступними балами: 3 бали – високий рівень сформованості компетенції; 2 бали – середній рівень сформованості компетенції; 1 бал – низький рівень сформованості компетенції; 0 балів – відсутність компетенції.

Внаслідок проведеного анкетування вдалось отримати такі результати:

1. Для активізації дослідницької діяльності учнів, вчителі історії використовують на своїх уроках різні форми роботи щодо розвитку дослідницьких умінь, а саме: групова – 14%; індивідуальне написання творчих робіт – 19%, рефератів – 16%, повідомлень – 20%; історичний диктант – 4%; анкета – 6%; вікторина – 5%; екскурсія до історичного музею – 16%.

2. Близько 16% вчителів на питання, чому потрібно розвивати в учнів дослідницькі вміння, відповіли що цей процес допомагає формувати всебічно розвинену особистість учня, 18% вчителів вбачають у цьому

вдосконалення і максимальне використання творчого потенціалу в учнів, 23% респондентів вважають – розвиває аналітичне і критичне мислення, 21% – викликає інтерес до предмета, 22% – стимулює учнів до дослідницької діяльності.

3. Серед ряду труднощів, яких зазнали вчителі у ході організації дослідницької діяльності старшокласників з історії України, відносяться такі: складність у підтримуванні уваги школярів – 29%, різний рівень навчальних досягнень учнів – 38%, небажання учнів займатися дослідницькою роботою – 9%, відсутність самостійності – 17% та творчих здібностей у 7% старшокласників.

Найпоширеніші форми реалізації дослідницької діяльності на уроках історії для учнів: самостійно вивчаю додаткову літературу – 20%; працюю з історичними документами – 29%; сам (а) знаходжу проблему в історичному матеріалі – 4%; пишу повідомлення на історичну тематику – 37%; я не займаюся дослідницькою діяльністю – 9% (рис. 2.1).

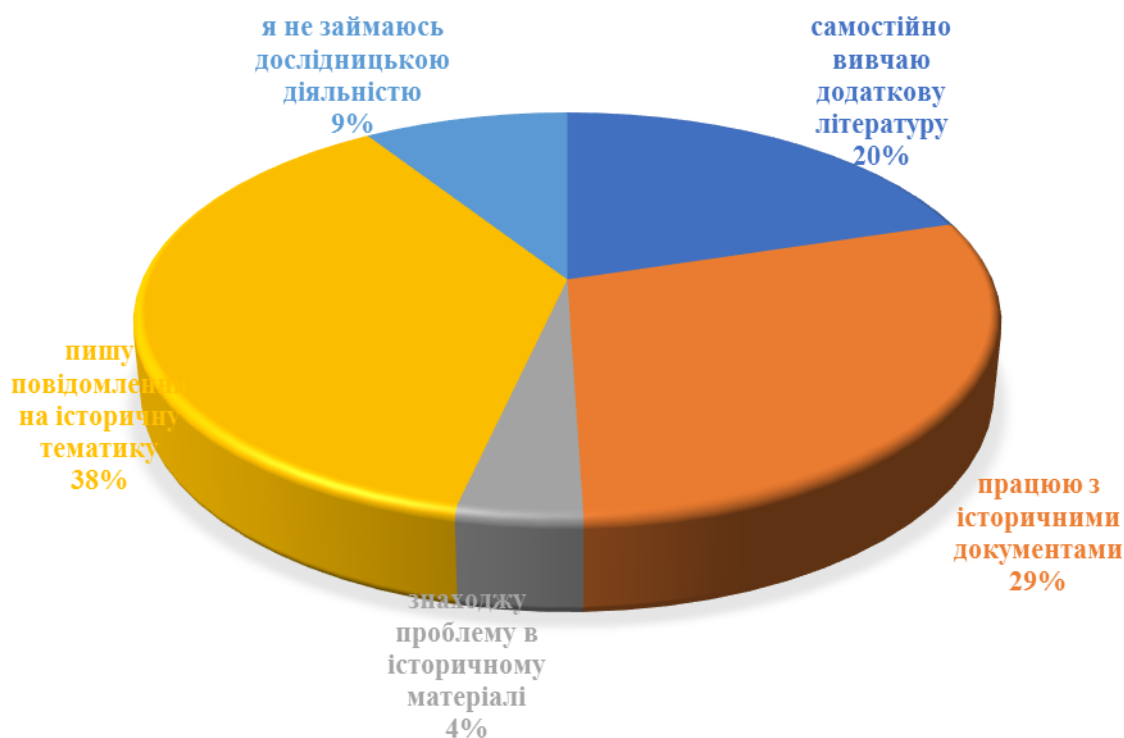

Рис. 2.1. Розподіл учнів за виконанням навчальних завдань під час дослідницької діяльності на уроках історії

Для характеристики рівнів дослідницьких компетенцій використовувалися показники: високий рівень відображає стабільне отримання високих результатів у дослідницької діяльності; середній рівень відображає ситуативне отримання високих результатів у дослідницької діяльності, що забезпечуються цією компетенцією; низький рівень відображає часті (практично постійні) суттєві труднощі учнів у дослідницької діяльності, що забезпечуються цією компетенцією.

Результати анкетування учнів під час уроків історії представлені у табл. 2.2. Дані таблиці свідчать про те, що вихідний стан сформованості дослідницьких компетенцій учнів експериментальної та контрольної груп переважно представлено середнім і низьким рівнем.

Таблиця 2.2

Анкетування учнів 10 класів під час уроків історії

Компетенція	Рівень сформованості дослідницьких компетенцій	Початковий етап експерименту	
		ЕГ, %	КГ, %
Компетенції, які забезпечують взаємодію різних суб'єктів дослідницької діяльності			
Мотиваційна спрямованість особи на дослідницьку діяльність	Високий	55	54
	Середній	35	34
	Низький	10	12
Здатність до співпраці	Високий	65	62
	Середній	34	37
	Низький	1	1
Компетенції організації та проведення досліджень			
Здатність до аналізу та синтезу	Високий	17	16
	Середній	40	37

	Низький	43	47
Критичність мислення	Високий	8	6
	Середній	41	40
	Низький	51	54
Компетенції самовдосконалення (самоорганізації та самоврядування)			
Здатність виконувати роботу самостійно	Високий	27	27
	Середній	70	68
	Низький	3	5
Здатність працювати концентровано та дисципліновано	Високий	17	15
	Середній	54	52
	Низький	29	33

Виявлення вихідного стану сформованості дослідницьких компетенцій дозволило отримати дані про дефіцити дослідницької компетентності школярів згідно з виділеними групами. Дані про дефіцити дослідницької компетентності учнів загальноосвітньої школи представлені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Дефіцити дослідницької компетентності учнів 10 класів під час уроків історії

Компетенція	Учні із середнім та низьким рівнем сформованості компетенції	
	ЕГ, %	КГ, %
Компетенції, які забезпечують взаємодію різних суб'єктів дослідницької діяльності		
Мотиваційна спрямованість особи на дослідницьку діяльність	45	46

Здатність до співпраці	35	38
Компетенції організації та проведення досліджень		
Здатність до аналізу та синтезу	83	84
Критичність мислення	92	94
Компетенції самовдосконалення (самоорганізації та самоврядування)		
Здатність виконувати роботу самостійно	73	73
Здатність працювати концентровано та дисципліновано	83	85

За результатами, наведеними вище, можна дійти висновку, які компетенції визначають дефіцити дослідницької компетентності учнів експериментальної і контрольної груп.

Отриманий висновок про рівень сформованості дослідницьких компетенцій та зміст дефіцитів дослідницької компетентності учнів виправдовує впровадження педагогічної моделі формування їхньої дослідницької компетентності та є підставою для продовження цілеспрямованої дослідно-експериментальної роботи з формування дослідницької компетентності в учнів старших класів.

Зважаючи на отримані результати досліджень, теоретичний аналіз наукової літератури і практики навчання, а також дані емпіричних досліджень ми вважаємо, що системне застосування дослідницької діяльності в процесі навчання історії в старшій школі може значно підвищити рівень навчальних досягнень й історичної компетентності учнів.

Кінцевим результатом позаурочної діяльності є забезпечення досягнення дитиною запланованих цілей у оволодінні освітньою програмою за рахунок розширення інформаційного предметного, культурного середовища, в якому провадиться освітня діяльність, та збільшення гнучкості її організації.

Таким чином, на наш погляд позаурочна навчально-дослідницька діяльність – це частина цілісного навчально-виховного процесу, двосторонній процес, який передбачає органічну взаємодію саморозвитку, самовиховання школярів та навчально-виховну роботу педагогів. Пріоритетним завданням позаурочного виховного процесу є соціалізація школярів, задоволення їх індивідуальних потреб та інтересів, гармонійний розвиток дитячої особистості.

Індивідуальні самостійні роботи займають особливе місце у практичній реалізації дослідницького підходу у навчанні: випереджальні домашні завдання неможливі без самостійної індивідуальної роботи учнів. Результати випереджальних домашніх завдань оформлюються як доповіді, реферати, проекти, які використовуються учнями під час виступів на семінарах та диспутах.

Отже, дослідницька діяльність учнів на уроках історії має являти собою системну пошукову роботу, яка ґрунтується на опрацюванні в процесі навчання різноманітних джерел інформації (писемних історичних джерел, наукової, публіцистичної, художньої літератури, карт, ілюстрацій, спогадів очевидців подій, музейних експонатів тощо), що дає учням змогу самостійно, а на початковому етапі з допомогою вчителя, розкрити сутність історичних подій, явищ, процесів, охарактеризувати та порівняти діяльність історичних осіб, суспільний устрій, релігійні погляди і культурні здобутки народів минулого; оцінити внесок цивілізацій у світову культуру тощо.

Таким чином, важливо наголосити на необхідності дослідницької діяльності, в ході якої школярі розвивають здатність бачити проблеми, задавати питання, висувати гіпотези, визначати поняття, класифікувати, спостерігати, проводити експерименти, робити висновки, доводити та відстоювати свої ідеї, що можливо в майбутньому спонукає на велику наукову діяльність.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено вивчення та аналіз форм роботи та засобів навчання для самостійної навчально-пізнавальної діяльності з історії.

Метою навчально-дослідницької діяльності сучасних школярів є набуття школярами досвіду дослідницької діяльності як універсального способу освоєння знань, розвиток здатності до дослідницького типу мислення, активізація особистісної позиції учня в освітньому процесі на основі набуття нових знань. Навчально-дослідницька діяльність школярів - це діяльність, пов'язана з пошуком відповіді на творчу, дослідницьку проблему з раніше невідомими знаннями.

Визначено, що самостійна робота сприймається як вищий тип навчальної діяльності, який вимагає від учня досить високого рівня самосвідомості, відповідальності. Її реалізація вимагає достатньо високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності.

На основі проведеного нами дослідження, ми виявили, що ставлення учнів до виконання самостійної роботи багато в чому залежить від правильно організованих учителем умов для самостійної діяльності, запропонованих видів та форм самостійної роботи, що відповідають віковій аудиторії класу, та дозволяють реалізувати особистий потенціал кожного учня. Тільки при дотриманні всіх критеріїв організації самостійної роботи на уроці історії можна говорити про якість її виконання.

У процесі навчання застосовуються різні види самостійної роботи учнів, за допомогою яких вони самостійно набувають знання, уміння та навички. Усі види самостійної роботи, що застосовуються у навчальному процесі, можна класифікувати за різними ознаками: за дидактичною метою, за характером навчальної діяльності учнів, за змістом, за ступенем самостійності та елементом творчості учнів тощо.

Проаналізовано, що при ретельно продуманій методиці проведення самостійних робіт прискорюються темпи формування в учнів умінь і навиків практичного характеру, але це своєю чергою позитивно впливає на формування пізнавальних умінь і навиків. З часом при систематичній організації самостійної роботи під час уроків та поєднанні її з різними видами домашньої роботи з предмета в учнів виробляються стійкі навички самостійної роботи. В результаті для виконання приблизно однакових за обсягом та ступенем складності робіт учні витрачають значно менше часу порівняно з учнями таких класів, у яких самостійна робота зовсім не організується або проводиться нерегулярно. Це дозволяє поступово збільшувати темпи вивчення програмного матеріалу.

Згідно отриманих результатів досліджень та даних емпіричних досліджень ми вважаємо, що системне застосування дослідницької діяльності в процесі навчання історії в старшій школі може значно підвищити рівень навчальних досягнень й історичної компетентності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. Інноваційні системи, технології та модель навчання історії в школі. Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 328 с.
2. Баханов К. Організація особистісно-орієнтованого навчання. Порадник молодого учителя історії. Харків: Вид. група «Основа», 2008. – 159 с
3. Буряк В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра // Рідна школа, 2001. – С. 49-51.
4. Бухлова Н. В. Організація самоосвітньої діяльності учнів // Історія та правознавство, 2005. – с. 7-10
5. Вакуленко Н. Л. Самостійна робота та наукові дослідження школярів / Н.Л. Вакуленко // Англійська мова та література, 2005. – № 17(99) – С. 4-5
6. Вишковський І.В. Методи активізації пізнавальної діяльності // Історія та правознавство, 2007. – №12. – С. 2-7.
7. Горохівський П.І. Методика викладання історії. Курс лекцій. Умань, 2013. – 284 с.
8. Десятов Д. Л. Структурно-системний підхід у роботі з історичними термінами і поняттями// Історія та правознавство, 2005. – С.8-10.
9. Дубінський В.А. Методика викладання історії в школі: Навчальнометодичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. К.-Подільський державний університет, 2005. – 82 с
10. Задорожна Л. Навчити працювати самостійно (Інтеграційний метод роботи з історичними документами) // Історія в школах України, 2004. № 5.
11. Задорожна Л. Почути живу історію (Форми і методи розвитку дослідницьких навичок у старшокласників під час опанування історичних джерел) // Історія в школах України, 2005. № 10

12. Зеленкова Н. Формування пізнавальної самостійності старшокласників у навчальному процесі / Н. Зеленкова // Рідна школа, 2005. – № 8. – С. 31–33
13. Кметь В.Б Використання пізнавальних завдань і задач у пошуководслідницькій діяльності учнів // Історія та правознавство, 2007. – С. 16-20.
14. Колісник В. Організація самостійної роботи на уроках історії // Історія в школі, 2012. – С. 26-27
15. Ксьондзик Т. Проблемне навчання як засіб формування культури історичного мислення // Історія України, 2005. – С.10-12.
16. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії. Посібник учителя / Ф.Л. Левітас, О.О. Салата. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 96 с
17. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К., 2006. – С. 315–321.
18. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг : «Видавничий дім», 2009. – 306 с.
19. Мірошник С. Проблемне навчання як метод активізації пізнавальної діяльності старшокласників // Наука і сучасність: Збірник наукових праць. К., 2001. – С. 46-50
20. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Вид. група «Основа», 2007. – 192 с.
21. Мороз П. Теоретичні засади розвитку вмінь бачити проблеми на уроках історії // Історія в школах України. 2008. № 9 (вересень). С.11-15.
22. Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ, Україна: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.

23. Нетеча С. Використання аудіовізуальних та мультимедійних засобів на уроках історії / С. Нетеча // Історія України. – 2006. – № 10. – С. 13
24. Нікора А. О. Шкільний курс «Історія України» та методика його викладання / А.О. Нікора. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 286 с
25. Пометун О. Навчання історії без пристрастей і пересудів/ О.І. Пометун // Історія в школах України. – 2002. – №4. – С. 8.
26. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науковометодичний посібник. К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 192 с
27. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К., 2009. – С.76-77
28. Саврасова-В'юн Т. Діалогічні методи навчання: сучасний підхід // Історія України, 2006. – С. 13-18
29. Солдатенков М. М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності: Монографія / М. М. Солдатенков. – Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 198 с.
30. Сотніченко В. Технологія формування знань як базова технологія розвитку здібностей учнів до самостійної навчальної діяльності (на прикладі теми «Хрестові походи», 7 кл.) // Історія в школі, 2000. – С. 31-37
31. Старєва А. М. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід. Навч. посібник/ А.М. Старєва. – Миколаїв: Видво «Іліон», 2007. – 332 с.
32. Терепищій С. О. Сучасна освіта – це інноваційність / С. О. Терепищій // Освіта України, 2011. – №8. – С. 5.
33. Терно С. Якість засвоєння історичних понять учнями загальноосвітніх шкіл // Історія в школах України. – 2000. – №4.– С.28– 33.
34. Тимченко О. Т. Самостійна робота як дидактична категорія / О. Т. Тимченко // Педагогіка і психологія, 2001. – С.64-68

35. Трубочова С. Роль методів самостійного набуття знань в організації пізнавальної діяльності учні /С. Трубочова// – Рідна школа, 2001. – № 1.

36. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. - 528с.

37. Фоменко А, Пометун О. Сучасні комп’ютерні навчальні програми з історії та підходи до їх використання на уроках // Історія в школах України. – 2002. – №3.

38. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: Навчально-методичний посібник. Харків: Вид. ХНАДУ імені Г.С. Сковороди, 2017. – 324 с.